

ԵՆԻՉԵՐԻՆԵՐ. ՄՏԵՂԾՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ԵՎ ԼՈՒԾԱՐՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Միջնադարի հզոր միապետություններից մեկի՝ Օսմանյան կայսրության նվաճողական քաղաքականության հաջողությունը, թերևս ռազմական կառույցի յուրօրինակությունն էր:

Օսմանյան իշխանության գոյության սկզբնական շրջանում նրա ռազմական ուժը կազմում էր ողջ ցեղը: Նվաճողական քաղաքականության մեջ էրթողը (ուշ բեյի 1231-1281 թթ.) և Օսմանը (ուշ բեյի 1281-1300 թթ., բույուք/մեծ/ ուշ բեյի 1300-1324 թթ.)¹ հաջողությունների հասան առաջին հերթին օգտագործելով իրենց ցեղի՝ օղուզական քայր² ցեղի ուժը:

Օսմանի որդի Օրհանի (1324-1362 թթ.) բանակը բաղկացած էր հեծելազորի երեք ինքնուրույն ստորաբաժանումներից, որոնք գլխավորապես զինված էին նետ ու աղեղով: Մակայն նոր նվաճումներ իրականացնելու համար միայն հեծելազոր ունենալը բավական չէր: Ստեղծվում են փիադե կամ յայա, այսինքն՝ հետևակային, և մյուսելլեմ³ ու աքրնջը⁴ կոչվող ուժեր, որոնք ապահովել են Օրհան բեյի և Մուրադ I-ի նախնական հաջողությունները:

¹ Öztuna Y., Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul, 1986, s. 438.

² Օղուզական քայր ցեղը բնակություն է հաստատել նեկայիս էսկիշեհիրի շրջանում, Հայաստանի Սովետական Հանրազգիտարան (այսուհետև՝ ՀՍՀ), հ. 4, Ե., 1978, էջ 254:

³ Օրհանի ժամանակաշրջանից սկսած մյուսելլեմ անունը տրվում է հարկերից ազատ զինվորներին: «Մյուսելլեմ» արաբերեն նշանակում է ազատ: Զուլայան Մ., «Դեվշիրմեն» (մանկահավաքը) օսմանյան կայսրության մեջ ըստ թուրքական և հայկական աղբյուրների, - «Պատմաբանասիրական հանդես» (այսուհետև՝ ՊԲՀ), 1959, 2-3, էջ 248:

⁴ Առաջ է եկել թուրքերեն աքրն բառից, որը նշանակակում է հետախուզություն, աքրնջը նշանակում է աքրն գնացող զինվոր՝ ասպատակ: Զուլայան Մ., նշվ. աշխ., էջ 248:

Օսմանյան որոշ պատմագիրներ ենիչերական զորաբանակի ստեղծման պարագաները նկարագրելիս, տեղեկացնում են, թե յայա զորքը աչքի էր ընկնում իր վերին աստիճանի անկարգապահությամբ, ինչը ստիպել է Մուրադ I կազմավորել նոր բանակ (ենի չերի)⁵:

Ենիչերական զորամիավորումը ձևավորվել է Մուրադ I (1362-1389 թթ.) կառավարման առաջին տարիներին Քազասկեր Չանդարլը Քարա Հալիլի և Քոնիայի մուլա Ռյուսթեմի առաջարկով⁶: Թուրք պատմաբան Ի. Ուզունչարշըլըն նշում է, որ փառիշահին ուղեկցող ուժերից հետևակային զինվոր համարվող ենիչերական զորամիավորումը հիմնադրվել է 1362 թ.⁷: Իսկ մեկ այլ թուրք պատմաբան Ե. Օզթունան զորամիավորման հիմնադրման տարեթիվը համարում է 1363 թ.⁸:

Մկազբնական շրջանում Օսմանյան բանակի շարքերը համալրվում էր փենջ-ի եքի օրենքով⁹, այնուհետև բանակի հավաքագրումը սկսվում է իրականացվել դեվշիրմեի (մանակահաշվաբ, մանկածողով) համակարգով, որը ապահովում էր գրեթե անսահմանափակ մարդկային ռեսուրսներ, միևնույն ժամանակ ձուլում և ջլատում օսմանցիների կողմից գրավված տարածքների ժողովուրդներին:

Օսմանյան կայսրությունում դեվշիրմեն սկիզբ է առնում 14-րդ դարավերջից ու հասնում մինչև 18-րդ դարի սկիզբը՝ տևելով ավելի քան 3 հարյուրամյակ: Երեք դարերի ընթացքում գլխատվել է քրիստոնյաների մոտ 50 սերունդ¹⁰:

Դեվշիրմեի միջոցով հավաքագրված տղաները մինչ ենիչերի դառնալը կրոնափոխ էին արվում և ընդգրկվում աջեմի (անփորձ,

⁵ Շաքարյան Ա., «Արյան հարկը» Օսմանյան կայսրությունում, Դեվշիրմե, Ե., 2006, էջ 26:

⁶ Yurt Ansiklopedisi, İstanbul, 1984, c. 11, s. 8106.

⁷ Uzunçarşılı İ., H., Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947, c. I, s. 254.

⁸ Öztuna Y., նշվ. աշխ., էջ 90:

⁹ Գերյալ քրիստոնյաները պարտավոր էին թուրքերին հանձնել կամ իրենց յուրաքանչյուր հինգ հոգուց մեկին՝ թուրքական բանակի շարքերը լրացնելու նպատակով, կամ պիտի վճարեին 25-ական ակչե փրկագին, այսինքն իրենց արժեքի մեկ հինգերորդ մասը՝ փենջիքը: Զուլայան Մ., նշվ. աշխ., էջ 248:

¹⁰ Շաքարյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 128:

օտար) գորամիավորումում¹¹, որը նույնպես մտնում էր քափըքուլու գորաբանակի մեջ, և վերջինիս ստորաբաժանումների համար զինվոր պատրաստող և սպասարկող գորամիավորում էր:

Ռազմագերիներից և դեվշիրմեի համակարգով հավաքագրված ենիչերիները ունեին ստրուկի կրագավիճակ և գտնվում էին սուլթանի ենթակայության տակ: Ենիչերի աղան ևս անմիջականորեն ենթարկվում էր սուլթանին, նա էր կատարում սպայական բոլոր նշանակումները գորամիավորումում և կարող էր բարձր սպայական կոչում տալ ցանկացած զինվորի¹²: Ենիչերի աղան Դիվան-ը Հումայունի (նախարարների խորհուրդ) անդամ էր, ուներ բեյլերբեյի կոչում¹³:

Քափըքուլու գորամիավորումներից ամենաազդեցիկը՝ ենիչերական գորամիավորումը, պատերազմների ժամանակ սուլթանի կողքին կենտրոնական շարքում էր կանգնում¹⁴: Կենտրոնական մասում գտնվող ենիչերիների առջևում հրետանավորները, իսկ վերջիններիս առջևում էլ ազաբ կոչվող թեթև հետևակ զորքերն էին գտնվում: Բոլոր ենիչերիները սուլթանի հետ ռազմարշավ էին գնում, գորանոցների պաշտպանությունը թողնվում էր ծեր ենիչերիներից կազմված քորուջու կոչվող խմբին¹⁵:

Հիմանդրումից հետո շատ արագ, ենիչերական գորամիավորումը դարձավ կարևոր սոցիալ-քաղաքական մի կառույց, որը գրեթե հինգ (1362/63-1826 թթ.) հարյուրամյակ ուներ իր ուրույն ազդեցությունը Օսմանյան կայսրության թե՛ քաղաքական, թե՛ սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա: Ենիչերական գորամիավորումը, ստեղծված լինելով ոչ միայն որպես սոսկ զինվորական ուժ, դարձավ օսմանյան առաջին սուլթանների քաղաքական իշխանության հենարանը՝ դառնալով հակակշիռ ավատների ռազմական և քաղաքական ուժերին:

¹¹ Առաջին աջեմի օջախ Քոնիայի մոլլա Ռյուսթեմը հիմանդրել է Գելիբոլույում, որի հրամանատարն էր ենիչերի յայաբաշիներից ընտրված Գելիբոլուի աղան: AnaBritannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ankara, 1993, c. 1, s. 53.

¹² Марсильи, Военное состояние Османской империи, С.-П., 1737, с. 59.

¹³ Öztuna Y., նշվ. աշխ., էջ 91:

¹⁴ Uzunçarşılı İ., H., նշվ. աշխ., էջ 254:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 256:

«Ենիշերական գորախմբի օրենքների ծագման պատմություն» տրակտատի հեղինակը ենիշերիներին անվանում է Օսմանյան դինաստիայի «ձեռքերն ու թևերը»¹⁶:

Ենիշերական գորախմբորման ստեղծումից հետո, նրանց մարտունակությունը և կարգապահությունը բաձր պահելու համար մշակվեց ռազմական կանոնադրություն: Ըստ որի ենիշերիները պարտավոր էին.

1. Լսել, հնազնդվել սպաներին և գլխավորներին, թեկուզ և նրանք անազատներ էին:

2. Ենիշերիները պետք է կազմեին մեկ գորախմբություն և բնակվեին միասին նույն վայրում:

3. Ենիշերիները չպետք է ունենային ավելորդ ոչինչ, որը կլիներ շքեղություն:

4. Հանցանքների համար ենիշերիներին դատապարտել մահվան:

5. Կատարել բոլոր հրամանները, որ տրվում էր:

6. Ոչ ոք իրավունք չունի անցնել նրանց շարքերը, եթե նախկինում չէր եղել աջեմի օղլան¹⁷:

Այս օրենքներով էր ամրապնդվում և պահպանվում ենիշերիների ուժն ու հավատարմությունը: Հետագա դարերի ընթացքում այս օրենքնիր խախտումն ու փոփոխությունը բերեց ենիշերական գորախմբորման քայքայմանն և մարտունակության անկմանը:

Ենիշերական գորախմբորման գաղտնամիտ բնույթը պահպանվեց մինչև 16-րդ դարի կեսերը՝ սուլթան Մելիմ II-ի (1566-1574 թթ.) ղեկավարման ժամանակաշրջանը: Սկսած 16-րդ դարի կեսերից ենիշերական գորախմբորման կազմում որոշակի փոփոխություններ տեղի ունեցան: Արդեն 17-րդ դարում ենիշերիներից շատերը առնչվում էին Օսմանյան կայսրության տարբեր սոցիալական շերտերի հետ և ներքաշված էին երկրի տնտեսական կյանքի ամենատարբեր ոլորտների մեջ: Զորախմբորման քայքայմանը նպաստում էր նաև

¹⁶ Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов кортуса), Издание текста, перевод с турецкого, введение, комментарий и указатели И. Петросян, М., 1987, с. 40.

¹⁷ Марсильи, նշվ. աշխ., էջ 51:

ենիչերինների քանակական աճը, ինչը պայմանավորված էր ենիչերինների ամուսնության արգելքի վերացմամբ և նրանց շարքերում մեծ թվով ենիչերինների որդիների (քուլ օղլի/ստրուկի որդի) ներգրավմամբ:

Զորամիավորման կազմի մեջ քուլ օղլիների ընդգրկումը իր հերթին խախտում էր Մուրադ I-ի կողմից սահմանած օրենքներից ևս մեկը, որն էր նրանց՝ նախկինում աջեմի օղլան չլինելը:

Ուշագրավ է նաև ենիչերական զորամիավորման և բեկթաշիական միաբանության կապը: Վերջիններս ունեին մեծ ազդեցություն ենիչերական զորամիավորումում: Այդ հանգամանքը նպաստեց Օսմանյան կայսրությունում բեկթաշիների քաղաքական աճին: Իր հերթին, այդպիսի միաբանության հետ կապը ենիչերական զորամիավորմանը տվեց փակ կառույցի բնույթ¹⁸:

Բեկթաշիական միաբանության անդամ դառնալով՝ ենիչերինները միաժամանակ և՛ զինվորական, և՛ կրոնավոր էին, ինչպիսին էին, օրինակ, Եվրոպայում տաճարական ասպետներ¹⁹:

18-րդ դարի վերջին օսմանյան կայսրության ռազմական կառույցը լուրջ փոփոխությունների կարիք ուներ: Մելիմ III-ը (1789-1807 թթ.), ձեռնամուխ լինելով ռազմական բարեփոխումներին, որոշում ընդունեց վերակազմավորել բանակը: 1792-1793 թթ. բանակի հիմնական զորամիավորումների, մասնավորապես քափըքուլուների շրջանում բարեփոխումներ իրականացնելու մասին օրենքներ ընդունվեցին: Դրանք պայմանավորում էին բանակի ընդհանուր անձնակազմի մասնագիտական պատրաստվածության բարձրացում, կարգուկանոնի հաստատում, կազմակերպչական կառույցի բարելավում և մարտունակության աճ²⁰:

Ենիչերական զորամիավորումը բացահայտ ընդդիմացավ փոփոխություններին և լուրջ փորձեր արեց դրանք ձախողելու համար:

¹⁸ Ислам, Энциклопедический словарь, М., 1991, с. 40.

¹⁹ Անասյան Հ., Ազատագրական շարժումները Արևմտյան Հայաստանում XVIIդ., Ե., 1961, էջ 31:

²⁰ Запорожец В., Военные реформы в Османской империи в конце XVIII-первой половине XIX в.: строительство армии европейского типа, Османский мир и османистика, Сборник статей, М., 2010, с. 387.

Նույնիսկ, դեռ մինչև Մելիմ III-ի բարեփոխումները, 1733 թ. Մահմուդ I-ի (1730-1754 թթ.) ժամանակաշրջանում հիմնադրված Օսմանյան կայսրությունում առաջին ռազմա-ինժեներական դպրոցը ենիչերիների բացասական վերաբերմունքի արդյունքում առաջին տարում փակվեց²¹:

Տվյալ ժամանակաշրջանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից Չելեբի Մուստաֆա էֆենդին ենիչերիների մարտունակության մասին գրում էր, որ պատերազմների ժամանակ նրանք պարագապես անկազմակերպ ամբոխ էին²²: Ենիչերական զորամիավորումում, համապատասխան անձանց կաշառելով, ցանկացած պաշտոն կարելի էր ձեռք բերել: Պարզ է, որ նման իրավիճակում ենիչերիների մեծ մասը ուղղակի պատրաստ չէր պատերազմներին²³:

Մելիմ III-ի ենիչերական զորամիավորումը վերակազմավորելու ցանկացած փորձ անհաջողությամբ ավարտվեց:

1793 թ. Մելիմ III-ը եվրոպական օրինակով նոր հետևակային զորք կազմավորելու և ուսուցանելու հրամանագիր ստորագրեց²⁴: 1794 թ. սեպտեմբերի 18-ին օրենք ընդունվեց նոր զորք ստեղծելու մասին «նիզամ-ի ջեդիդ»²⁵:

Ենիչերիների կողմից հարկադրաբար նոր զորքին զինվորներ տրամադրելու հրամանից հետո Էդիոնեում խռովություն ծագեց: Ենիչերիները կարողացան հետ մղել «նիզամ-ի ջեդիդ»-ի զորքերը և ստիպեցին սուլթանին զիջումներ անել:

1807 թ. մայիսի 25-ին Ստամբուլում ենիչերական զորամիավորման կողմից բարձրացրած ապստամբությունը կարճ ժամանակահատվածում այնպիսի մասշտաբներ ընդունեց, որ սուլթանը ստիպված եղավ ընդունել ապստամբների՝ ռազմական բարեփոխումների օրենքը չեղյալ հայտարարելու և «նիզամ-ի ջեդիդ»-ի զորքերը չեզոքացնելու մասին պահանջները²⁶:

Ավելի ուշ Մահմուդ II -ը (1808-1839 թթ.) նոր զորք ստեղծելու գործին մասնակից դարձրեց նաև ենիչերական զորամիավորման

²¹ Նույն տեղում, էջ 389:

²² Петросян Ю., Османская Империя. Могущество и гибель, М., 1990, с. 169.

²³ Նույն տեղում, էջ 136:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 169-170:

²⁵ Запорожец В., նշվ. աշխ., էջ 392:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 394:

հրամանատարական կազմին: Ենիշերական 51 ստորաբաժանումից առանձնացվեցին զինվորներ նոր զորք ձևավորելու համար: Նոր զորամիավորումը ստացավ «իշքենջի» անունը: Նոր զորամիավորման սպայական կազմի և շարքային զինվորների ռոճիկը ենիշերական զորամիավորման ռոճիկից ավելի բարձր սահմանվեց²⁷:

Ենիշերական զորամիավորումում սկսեց հասունանալ նոր խոռվություն, քանզի նոր զորքին տրված այս և ուրիշ առավելություններում նրանք տեսնում էին ոտնձգություն իրենց ավանդական արտոնությունների դեմ:

1826 թ. հունիսի 15-ին, նույն ամսի 18-ին կայանալիք նոր զորքի շքերթը կանխելու համար, ենիշերիները կենտրոնացան Ստամբուլի էթմեյդան հրապարակում և պահանջեցին «իշքենջի» զորքի լուծարումը²⁸: Սուլթանը իրեն հավատարիմ հրետանային և հետևակային զորմասերով շրջափակեց հրապարակը և հրամայեց ոչնչացնել ապստամբներին:

Հետագայում հատուկ ատյանների որոշմամբ մահապատժի ենթարկվեցին մի քանի հազար ենիշերի: Նրանց զորանոցները ոչնչացվեցին, իսկ խորհրդանիշները հրապարակավ պղծվեցին:

1926 թ. հունիսի 17-ին օսմանյան կայսրության բարձրաստիճան պաշտոնյաների խորհուրդը պատմական որոշում ընդունեց՝ ենիշերական զորամիավորման լուծարման մասին²⁹:

Ռազմական բարեփոխումների ճանապարհին գլխավոր խոչընդոտը վերացնելուց հետո, Մահմուդ II -ը 1826 թ. հուլիսի 17-ին օրենք ընդունեց նոր զորք ստեղծելու մասին, որը ստացավ «Մուհամեդյան հաղթանակող զորաբանակ» («Ասաքիր-ի Մանսուրե-ի Մուհամմեդիյե») անունը³⁰:

Ենիշերական զորամիավորման լուծարումը, կարծես, ամփոփեց մի ամբողջ ժամանակաշրջան, որը լեցուն էր մեծ հաղթանակներով և ծանր պարտություններով:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 397:

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ Петросян Ю., նշվ. աշխ., էջ 182:

³⁰ Запорожец В., նշվ. աշխ., էջ 397:

**JANISSARIES: THEIR CREATION FEATURES AND THE
LIQUIDATION REASONS**

The uniqueness of the military structure was the guarantee of the success of the expansionist policy of the Ottoman Empire. Jannissarys unit along with its structure, formation and training method was one of the distinctive features of the Ottoman Empire. At the beginning Jannissary recruited war prisoners to their units and later this process was carried out through the devshirme system. Gradually the Jannissary unit became more notable turning into an essential military power.

However, being the pillar of the sultanic power was typical to the Jannissaries till the 17th and 18th centuries, then they gradually refused to fulfill their military responsibilities and became one of the strongest braking/hindering power of the Empire.